

Kamil Müşfiq oğlu ƏLİYEV
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
E-mail: kamil_aliev@icloud.com

AZƏRBAYCANDA İDXAL-İXRAC ƏMƏLİYYATLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Hər bir ölkənin inkişafı üçün onun iqtisadiyyatı mühüm rol oynayır. Ölkənin iqtisadiyyatının inkişaf göstəriciləri müxtəlif olur və bu inkişaf göstəricilərindən biri də xidmət sferalarının daim yenilənməsidir. İdxal-ixrac əməliyyatları iqtisadiyyatın inkişafı üçün mühüm iqtisadi göstəricilərdən biri sayılır. İqtisadiyyatımızın tarixinə nəzər salsaq görürük ki, idxal-ixrac potensialının artırılması üçün müxtəlif alimlər tərəfindən fikirlər söylənilmişdir.

Açar sözlər: *inkişaf, iqtisadiyyat, nəqliyyat, qiymətləndirmə, potensial, idxal-ixrac, ətraf mühit.*

UOT: 336.56

JEL: A10, A11.

Giriş

Müasir dövrdə qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri də milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatı ilə optimal inteqrasiyasını qurmaqla beynəlxalq - iqtisadi əməkdaşlığı daha da inkişaf etdirməkdən, milli bazarın dünya bazarı ilə səmərəli əlaqələrini formalaşdırmaqla beynəlxalq əmtəə mübadiləsində iştirak edən təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətini getdikcə aktivləşdirməkdən ibarətdir ki, bu da xarici iqtisadi fəaliyyətin həm makro, həm də mikro səviyyədə düzgün təşkilindən asılıdır. Xarici iqtisadi fəaliyyətin düzgün təşkili mövcud xalq təsərrüfatı strukturunda iqtisadi artıma, eləcə də daxili bazarda əmtəə bolluğunun yaradılmasına, ixracat vasitəsilə ölkənin valyuta gəlirlərinin çoxaldılmasına və iqtisadi qüdrətinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərərək, iqtisadiyyatda maliyyə sabitliyinə təminat verir. Bunların da hamısı idxal-ixrac əməliyyatlarında özünü əks etdirir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi idxal və ixracın iqtisadiyyatda yerini öyrənmək, onun inkişafına təsir göstərən amilləri müəyyən etmək və xüsusiyyətlərini üzə çıxartmaq, ölkəmizin xarici bazarlarda istehsal istiqamətləri üzrə potensialını müəyyən etmək, mövcud olmuş bazarın vəziyyətini təhlil etməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın informasiya mənbəyi: Tədqiqatın informasiya mənbəyini Azərbaycan və rus dillərində nəşr edilmiş və son dövrləri əhatə edən iqtisadi, texniki müasir ədəbiyyatlar, elmi jurnallar, Azərbaycanda yazılan məqalələr, araşdır-

malar, internet məkanında mövcud olan Azərbaycan və rus dillərində mövcud olan resurslar təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Azərbaycan iqtisadiyyatında idxal-ixrac məhsullarının tədqiqatı ilə bağlı olan məsələlərin cəlb edilməsinə keçmiş dövrdə praktikada rast gəlinməmişdir. İdxal-ixracın perspektiv istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, yeni innovasiya və strategiyalardan, həmçinin elektron ticarət, internet və mobil texnologiyalardan istifadəyə dair nəticə və təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqatın tətbiq edilməsi təcrübəsinin göstərilməsi, dünyanın aparıcı ölkələrinin idxal-ixracda keçdiyi inkişaf yolu, onların tətbiq etdikləri innovasiyalar, hazırladıqları yeni məhsullarını xarici bazara çıxarılması və zəngin təcrübələri mühüm rol oynayır. İdxal və ixracda Azərbaycan təcrübəsinin ümumi mənzərəsinin hazırlanması, onun inkişafı üçün zəruri iqtisadi-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və düzgün idarə edilməsi üzrə təkliflərin verilməsi bu sahənin inkişafı üçün vacibdir. Tədqiqatda prinsiplər əsasında Azərbaycanda idxal və ixracla bağlı həyata keçiriləcək gələcək planlar, inkişafı özündə əks etdirən üfüqlər və istiqamətlər özünü göstərir.

Materiallar və müzakirələr

Ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyəti, kənd təsərrüfatı və digər xidmət sahələrinin inkişafı, əhəlinin sosial vəziyyətinin yaxşı olması və gəlirləri ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etməsindən asılıdır.

Hər bir dövlət iqtisadiyyatının inkişaf etməsi, xalqının həm maddi, həm də sosial rifahının yüksəlməsi üçün əlindən gələni edir və o, bunu həmişə idxal-ixrac əməliyyatlarının genişlənməsində, daha da artırılmasında axtarır. Təsədüfi deyildir ki, tarixən bütün dövlətlərin iqtisadiyyatı sosial, iqtisadi, xarici, elmi, texniki və digər əlaqələrdən bəhrələnməyə yönəlmişlər [1, s-35]. Ölkə ixtisaslaşma proseslərindən, əmək bölgüsünün həyata keçirilməsindən, şəraitlərdən, bir sözlə, öz nisbi üstünlüklərini reallaşdırmaqdan uzaqlaşsalar həmin anda çox böyük iqtisadi itkilərə məruz qalarlar.

Milli iqtisadiyyatda maliyyə sabitliyinin, daxili bazarda rəqabət qabiliyyətinin, sahibkarlıq fəaliyyətində inhisarsızlaşdırma mühitinin təmin edilməsində də xarici iqtisadi fəaliyyətin rolu əvəzənməzdir. Xarici iqtisadi fəaliyyətin nəticəsində milli valyutanın dövrəliyi artır, sabitliyi təmin olunur ki, bu da pul-kredit dövryyəsinin aşağı salınmasına imkan verir. Milli bazara xarici investisiyaların cəlb edilməsində, onun vasitəsilə istehsalın artım tempinin təmin edilməsində, əmtəə bazarına keyfiyyətli məhsul təklif olunmasında, son nəticədə dünya bazarının mövcud standartlarına və konyuktur tələblərinə cavab verən yerli məhsul istehsalının yaradılmasında da xarici iqtisadi fəaliyyətin rolu böyükdür [5, s-120].

Hər bir ölkənin formalaşmasında və inkişaf etməsində iqtisadiyyatın mühüm rolu vardır.

Həmin ölkənin iqtisadiyyatının inkişaf etməsinə bir çox göstəricilər öz təsirini göstərir. Buraya idxal-ixrac əməliyyatları, beynəlxalq və xarici ticarət əlaqələrinin formalaşması, inkişaf etdirilməsi aid edilir. İdxal-ixrac əməliyyatlarının iqtisadiyyatda rolunu bilməzdən öncə idxal və ixrac nəyə deyilir bunu bilmək lazımdır.

Dərgidə qeyd olunurdu ki, idxal dedikdə, məhsulun ölkə ərazisinə yenidən qaytarılmamaq şərti ilə daxil edilməsi başa düşülür. İdxalata ölkənin iqtisadiyyatında istehlak üçün nəzərdə tutulan idxal olunan məhsullar və təkrar idxal rejiminə əsasən dövlətin ərazisinə gətirilmiş mallar aid edilir

Mənim fikrimcə, idxal prosesi dediyimiz zaman, əsasən, əmtəələrin, yəni məhsulların xaricdən gətirilməsi ilə ölkədə satışının həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Başqa sözlə desək, idxal ticarət məqsədi ilə xarici ölkələrdən malların qəbulu prosesi və ya gətirilməsi mexanizmini özündə cəmləşdirir. Bu mallar təkcə fiziki şəxslər tərəfindən deyil, digər qurumlar, şirkətlər və ya dövlət tərəfindən də qəbul edilə bilər. Əlavə olaraq, digər məhsulların emalı, yaxud son istehlakçılara çatdırılması və yenidən satılması üçün istifadə edilə bilər.

İdxal və ixrac əməliyyatlarının ölkə iqtisadiyyatında metodların rolu olduğu kimi bu əməliyyatların təsnifləşdirilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu təsnifləşdirmə aşağıdakı kimidir [13, s-65]:

Cədvəl 1.

İxrac-idxal məhsullarının təsnifləşdirilməsi.

İxrac	İdxal
1) ölkədə istehsal olunmuş məhsulların xarici ölkələrə göndərilməsi;	1) yerli bazarda məhsulların satışını həyata keçirmək üçün xarici bazardan əmtəələrin gətirilməsi və xaricdən müəyyən miqdarda xidmət alışı;
2) sonradan geri qaytarmaq şərti ilə alınan məhsulların gömrük nəzarəti altından yenidən ölkəyə göndərilməsi;	2) sonradan xaricə emal məqsədi ilə göndərilən məhsulların yarımfabrikat detallarının gətirilməsi;
3) təkrar-idxal;	3) təkrar-ixrac;
4) milli məhsulların xaricə müvəqqəti olaraq göndərilməsi, yəni həmin məhsulların sərğilərə, hərəqlərə çıxarılması;	4) məhsulların beynəlxalq sərğilərə bir müddətlik göndərilməsi;
5) transmilli şirkətlərin nəzdində məhsulların xaricə göndərilməsi;	5) transmilli şirkətlərin nəzdində məhsulların xaricdən gətirilməsi aiddir.

Mənbə: С. Доминик, Международная Экономика. Москва 2008 [14, s.296].

Ancaq hazırkı mərhələdə əsasən respublikamıza ən çox xaricdən gətirilən məhsulların siyahısı bunlardır [9, s-98]:

- maşın

- mexanizm
- elektrik aparatları
- avadanlıqlar
- nəqliyyat vasitələri və hissələri

• qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar

Yuxarıda sadalanan sahələr yüksək elm tutumlu sahələr sırasına aid edilir. Bu məhsulların istehsalı üçün yüksək texnologiyalar, elmi-texniki tərəqqinin inkişaf etdirilməsi, insan əl əməyilə deyil, daha az vaxtda daha çox məhsul istehsal edə bilən robotlar lazımdır. Bu sənaye sahələri ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynayır və Azərbaycan Respublikasında həmin sənaye sahələrinin istehsal ənənələri tarixi dövrdən bəri olmamışdır. Ancaq nəzərdə

saxlasaq ki, gələcək zamanlarda respublikamızda həmin əmtəələr üzrə idxal daha da artacaq, demək ki, irəli dövrlərdə ölkəmizdə yüksək elm və texnologiyalara əsaslanan sənaye sahələri inkişaf etdiriləcəkdir. Buna uyğun olaraq da iqtisadiyyatın inkişaf etməsində idxal-ixrac əməliyyatlarının rolu daha da mühüm aspekt daşıyacaqdır.

Yuxarıda qeyd etdiklərimdən əlavə olaraq sizə ölkəmizə idxal və ixrac olunan ölkələrin statistikasını təqdim edəcəm. Burada statistik göstəricilər son 5 ilin göstəriciləridir.

Cədvəl 2

Ölkələr üzrə ixrac göstəriciləri (min ABŞ dolları)

Ölkələr	2017	2018	2019	2020	2021
Cəmi	15.319.977,1	19.489.068,2	19.635.202,8	13.732.637,3	22.206.671,1
Müstəqil Dövlətlər Birliyi-Cəmi	1.128.495,4	1.137.291,8	1.178.438,9	1.305.896,6	1.791.071,5
o cümlədən:					
Belarus	17.486,3	22.902,8	21.103,9	164.915,5	295.502,2
Qazaxıstan	34.272,5	46.599,7	24.022,7	25.919,7	39.894,0
Qırğızıstan	603,4	4.033,6	2.750,7	1.832,9	6.023,1
Moldova Respublikası	241,5	472,0	3.100,7	3.780,2	1.286,0
Özbəkistan	3.959,3	9.351,1	28.870,5	23.104,7	33.490,0
Rusiya	587.034,5	664.970,0	731.820,8	709.345,1	920.819,5
Tacikistan	1.998,4	6.533,8	3.150,5	5.171,3	7.331,4
Türkmənistan	54.111,6	23.690,4	23.066,5	18.786,3	34.276,0
Ukrayna	428.787,9	358.738,4	340.552,6	353.040,9	452.449,3
Digər dövlətlər-Cəmi	14.191.481,7	18.351.776,4	18.456.763,9	12.426.740,7	20.415.599,6

Mənbə: [7]

Respublikamızda idxal və ixrac əməliyyatlarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi həm ölkə ticarətinin uyğun sahəyə görə metodunun tapılıb seçilməsini, ölkədə istehsal olunan məhsullar sənayinin hansı ölkələr tərəfindən idxal edilməsi proseslərini, bundan əlavə olaraq, istehsal olunmuş məhsulların hansı ölkələrə ixrac edilməsi qaydalarını özündə əks etdirir ki, bu kimi proseslər də ölkənin iqtisadiyyatında mühüm rol oynayır. Belə tənzimlənmələr əsasən müxtəlif cür vergi dərəcələrini, əlavə olaraq gömrük tariflərini, xüsusi qanunları özündə əks etdirməklə həyata keçirilir. Ölkələrin iqtisadiyyatında xarici ticarət əlaqələrinin rolu çox böyükdür. Respublikamızın müntəzəm olaraq dayanıqlı iqtisadi in-

kişafının qorunub saxlanılmasında, təmin edilməsində xarici ticarətin rolu bilinir və bu xarici ticarətin həyata keçirilməsində bankların rolu çox zəruridir. Respublikamızda beynəlxalq ticarət xidmətlərini ortaya qoyan banklar əsasən sahibkarlıqla məşğul olan şəxslərə ticarət əməliyyatlarını həyata keçirməsi üçün qüsursuz, likvidlik problemləri yaşanmaması üçün lazımı şəkildə dəstək olurlar. Buna görə də, idxal-ixrac proseslərini həyata keçirməmişdən öncə sahibkarın bankını düzgün seçməsi çox böyük əhəmiyyət daşıyır.

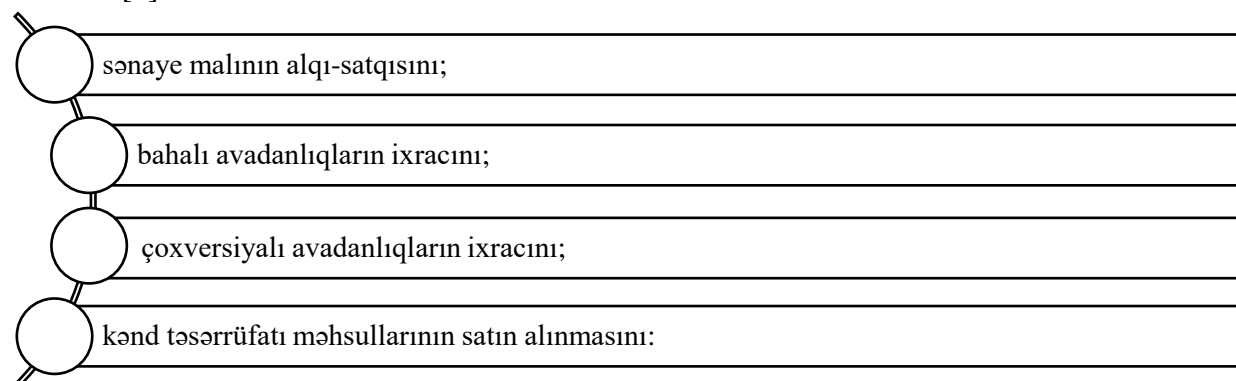
Dövlət ölkədə iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində, əsasən də idxal-ixrac əməliyyatlarında bilavasitə metoddan daha çox istifadə edir ki, bu daha çox iqtisadiyyat üçün məqsədəuyğundur.

Cədvəl 3

Ölkələr üzrə idxal göstəriciləri (min ABŞ dolları)

Ölkələr	207	2018	2019	2020	2021
Cəmi		11.465.914,7	13.667.475,7	10.732.038,8	11.705.786,7
Müstəqil Dövlətlər Birliyi - Cəmi		2.862.163,3	3.432.539,0	2.801.693,6	2.926.570,2
o cümlədən:					
Belarus	130.214,3	180.762,7	206.159,3	148.248,2	128.987,0
Qazaxıstan	107.827,4	174.145,0	205.579,1	116.107,8	95.905,0
Qırğızıstan	1.156,8	2.049,2	3.050,6	3.584,3	2.995,0
Moldova	6.752,3	6.216,8	4.779,6	4.041,6	5.000,9
Özbəkistan	26.041,3	34.597,3	53.092,3	59.187,7	78.413,5
Rusiya	1.554.086,6	1.885.192,7	2.290.224,6	1.962.182,0	2.074.311,8
Tacikistan	47,4	53,4	10,3	66,4	185,2
Türkmənistan	110.024,1	109.352,3	202.585,6	89.865,2	70.747,6
Ukrayna	460.393,3	469.793,9	467.057,6	418.410,4	470.024,2
Digər ölkələr -Cəmi	350.936,0	8.603.751,4	10.234.936,7	7.930.345,2	8.779.216,5

Mənbə: [7].

Şəkil 1 Bilavasitə metodun özündə əks etdirdiyi əməliyyatlar [7].

Bundan əlavə olaraq, bilavasitə metod da özündə ticarət əlaqələrini əks etdirir ki, bunlar da aşağıdakılardan ibarətdir.

İdxal-ixrac əməliyyatları iqtisadiyyatın inkişaf etməsində çox mühüm rol oynayır. Ölkədə idxal-ixrac əməliyyatlarının inkişaf etdirilməsi həmin ölkədə iqtisadiyyatın necə inkişaf etməsinin göstərdiyi bariz nümunədir. İqtisadiyyatda idxal və ixrac əməliyyatlarının nizamda saxlanılmasında dövlət tənzimlənməsinin mühüm rolu vardır. Dövlət tərəfindən idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsində aşağıdakı metodlardan istifadə edilir.

Mənim fikrimcə, əsasən xarici ticarət dedikdə, dünya ölkələrinin qarşılıqlı şəkildə xarici ticarətinin cəmi olan əmtəə-pul münasibətlərini

özündə birləşdirən sistemlərin cəmi başa düşülür. Xarici ticarət əlaqələrində bankların və kreditin rolu mövzusunda məlumatları 1-ci fəslin 2-ci sualında qeyd etmişəm və indi isə bankların rolu və onların zəruriliyi haqqında məlumat verəcəyəm. Respublikamızda istehsal olunmuş əmtəələrdən daha yaxşı gəlir əldə etmək üçün əsas vasitə həmin məhsulların xarici bazarlara çıxarılmasıdır. Təbii ki, burada xarici ticarətin gücləndirilməsi ölkədə iqtisadiyyatın güclənməsinə çox böyük təsir edir. Xarici ticarətdə bankların rolu əsasən güzəştli kreditlərin verilməsi, ölkələrin bankları arasında sazişlərin həyata keçirilməsi ölkə Prezidenti tərəfindən sərəncamların imzalanması bankların zəruriliyini daha da artırır.

Ticarət əlaqələri özlüyündə keçirildiyi yerə görə əsasən iki hissəyə ayrılır;

- daxili ticarət əlaqələri- respublika daxilində əhali üçün istehlak mallarının satışını həyata keçirmək və digər xidmətlərin fəaliyyət mexanizmlərinin göstərilməsi ilə həyata keçirilən ticarət fəaliyyəti subyektlərinin birlikdə məcmusudur. Ticarət fəaliyyəti kimi onun subyektlərinin fəaliyyəti də xüsusi vurğulanır. Bunlar da öz növbəsində, əmtəə, məhsul, mal istehsalı və istehlakçı tələbatını ödəmək, alqı-satqını, o cümlədən, iqtisadi və hüquqi xarakter daşıyan həm ümumi həm də xüsusi mexanizmləri həyata keçirilmək yolu ilə sistemləşdirilir. Daxili ticarət əlaqələrində istehsal olunmuş mal, məhsul, əmtəə dövlətin sərhədlərindən kənara çıxma bilməz çünki bu daxili ticarətdir.

- xarici ticarət əlaqələri- ilkin olaraq ayrı-ayrı ölkələr arasında əmtəə mübadiləsi şəklində inkişaf etmişdir (mal dövlətin sərhəddindən kənara çıxır).

Nəticə

Nəticə etibarilə, fikrə gəlirik ki, respublikamızda idxal prosesləri həyata keçirilən zaman ən əsas məhdudiyət hazır istehsal olunan məhsulların, gündəlik istifadə edilən, istehlak mallarının, Respublikamızda istehsalı birbaşa həyata keçirilən istehsalı asanlıqla həyata keçirilən əmtəələrə istiqamətlənməlidir. Buna misal olaraq, Azərbaycan Respublikası aqrar sahədə tarix boyu öz sözünü desə də, hal-hazırda dövlət tərəfindən müxtəlif xarici ölkələrdən hər il yüz milyonlarla manat həcmində yeyinti məhsulları ölkə ərazimizə gətirilir. Bu gətirilmə prosesi zamanı respublikamızın həmin ölkələr ilə sosial-iqtisadi əlaqələri daha da güclənir. Buna görə də, idxal-ixrac proseslərinin həyata keçirilməsi iqtisadiyyatın inkişafına birbaşa təsir edir və iqtisadiyyatın bu proseslərdə rolu həddən artıq göz önündədir. Amma, respublikamızda bu kimi

məhsulların istehsal olunması üçün hər cür şərait vardır və bunu öz istehsalı ilə əvəz edə bilər. Özü istehsal etdiyi zaman xarici ölkələrdən həmin məhsulların gətirilməsi dayandırılacaqdır. Hal-hazırda, ölkəmiz İEOÖ (İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr) siyahısındadır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Abbasov V.H. “Aqrar sahədə iqtisadi tənzimləmənin aktual problemləri”. Monoqrafiya. Bakı, 2012, 423 s.

2. P. O. Fərhadı. “Kommersiya fəaliyyətinin əsasları”. Bakı, 2012, 2.

3. M. Q. Ağamaliyev. “Kommersiya fəaliyyətinin təşkili”. Bakı, 2004.

4. A. Ş. Şəkəraliyev, Z. A. Şəkəraliyeva. “Gömrük işinin təşkili və idarəedilməsi”. Bakı, 2015.

5. Şəkəraliyev A.Ş. “Dövlətin iqtisadi siyasəti: reallıqlar və perspektivlər”. Bakı, 2009, 546 s.

6. Bəşirov R.A (2007) “Bank işi”. İqtisad Universiteti, Bakı.

7. Internet resursu. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi. (https://www.e-derslik.edu.az/noduploads/vet_pdf/idxal-ixrac.pdf).

8. Məmmədov Z.F (2013) “Bank Fəaliyyətinin Əsasları”. İqtisad Universiteti, Bakı.

9. Котилько В.В. “Региональная экономическая политика”. М, 2001, 272 с

10. Г. Ю. Касьянова. “Экспорт и импорт”. Москва, 2011.

11. Лаврушина О.И. (2010) “Деньги. Кредит. Банки”. Кнорус, Москва.

12. Вечканов Г.С. (2007) “Экономическая безопасность”. Питер, Москва, Санкт-Петербург.

13. Лаврушина О.И. (2010) “Деньги. Кредит. Банки”. Кнорус, Москва.

14. С. Доминик. “Международная Экономика”. Москва, 2008.

Камиль Мушфиг оглу АЛИЕВ

**НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИМПОРТНО-ЭКСПОРТНЫХ
ОПЕРАЦИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ****Резюме**

Для развития каждой страны ее экономика играет важную роль. Показатели развития экономики страны разнообразны, и одним из таких показателей развития является постоянное обновление сфер услуг. Импортно-экспортные операции считаются одним из важных экономических показателей развития экономики. Если мы посмотрим на историю нашей экономики, то увидим, что разные ученые высказывали свои взгляды на увеличение экспортно-импортного потенциала.

Ключевые слова: *развитие, экономика, транспорт, оценка, потенциал, импорт-экспорт, окружающая среда.*

Kamil Mushfig oglu ALIYEV

**DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF IMPORT-EXPORT OPERATIONS IN
AZERBAIJAN****Summary**

For the development of each country, its economy plays an important role. The indicators of the development of the country's economy are diverse, and one of such indicators of development is the constant renewal of the service sector. Import-export operations are considered one of the important economic indicators of economic development. If we look at the history of our economy, we will see that different scientists expressed their views on increasing the export-import potential.

Key words: *development, economy, transport, assessment, potential, import-export, environment.*